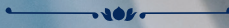

Sema Noyan

ROMANDA
MİSTİK EĞİLİMLER

HECE

İnceleme

Sema Noyan: 1980'de Ankara'da doğdu. Liseyi İstanbul'da okudu. 2001 yılında Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. 2007 yılında Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden "Bahçe Dergisi (1908-1909), 1-52. Sayılar, İnceleme, Tahlili Fihrist ve Seçilmiş Yazılar" adlı yüksek lisans teziyle mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Türk Romanında Mistisizm (1923-1980) adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2001-2013 yılları arasında MEB'e bağlı çeşitli ortaöğretim kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yaptı. Halen Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi.

ROMANDA MİSTİK EĞİLİMLER

SEMA NOYAN

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 389
İnceleme

Birinci Basım: Nisan 2016
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent GÜLER

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9279-83-3

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar /	6
Önsöz /	7
Giriş:1. Mistisizmin Tanım ve Tarihi /	11
2. Din ve Kültürlere Göre Mistisizm /	25
2.2. Doğuda Mistisizm /	49
2.3. Batı Mistisizmi /	53

I. BÖLÜM

1.1. Türk Edebiyatında Mistisizm /	59
------------------------------------	----

II. BÖLÜM

2.1. Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Mistisizm /	75
2.2. Refik Halid Karay'ın Romanlarında Mistisizm /	115
2.3. Y. K. Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Mistisizm /	135
2.4. Peyami Safa'nın Romanlarında Mistisizm /	166
2.5. Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarında Mistisizm /	249
2.6. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Mistisizm /	257
2.7. Safiye Erol'un Romanlarında Mistisizm /	316
2.8. Sâmîha Ayverdi'nin Romanlarında Mistisizm /	423
2.9. Bahaeddin Özkîşi'nin Romanlarında Mistisizm /	584
2.10. Emine Işınsu'nun Romanlarında Mistisizm /	619
Sonuç /	631
Bibliyografya /	661

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
bkz. : bakınız
bs. : baskı
c. : cilt
ev. : Çeviren
haz. : hazırlayan
S. : Sayı
s. : sayfa
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğeri
vs. : vesaire
yay. : yayınları
y.y. : yüzyıl

ÖNSÖZ

Mistisizm, dinlerin özünü temsil eder. Bütün dinlerin, derûnî ve rûhânî yönü sayılan mistik özellikleri vardır. Bu nedenle mistisizm, dinler kadar eskidir. Gizemcilik anlamına da gelen mistisizmin insanlıkla yaşıt olduğu söylenebilir. Doğuda Veda, Brahma, Buddha, Orta Asya'da Gök Tengri, Şamanizm olarak görülen mistisizm, değişik topluluklarda bir düşünme sistemi, inançta gerçeği arama yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hinduizm, Budizm, Taoizm, Konfüçyanizm gibi Doğu dinleri, Grek-Helenistik mistik dinleri ve felsefeleri, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi semavî dinlerin hepsinde mistisizmin ifade edilış şekilleri ayrı olduğu hâlde tecrübe ve anlayışta ortak yönler görülmektedir. Bütün mistisizimlerde arınma ve benlikten uzaklaşma söz konusudur.

Tezimizde “mistisizm” ile bütün dinlerin bätını yönü kast edilmektedir. Dolayısıyla İslam mistisizmi olan tasavvuf da tezimizin kapsamı içindedir. Tezimizin konusu ise mistisizmin 1923 ve 1980 yılları arasında yayımlanmış Türk romanlarına yansımadır.

Tezimizin kapsamına 1923-1980 yılları arasında yayımlanan romanlar girmesine rağmen amacımız, mistik dünya görüşüne sahip, mistik bir çevrede yetişen ve aldığı kültürü romanlarına yansıtan yazarların romanlarını ve birbirlerinden ayrılan yönleri incelemektir. Bu nedenle amacımıza uygun olarak tespit ettiğimiz yazarların romanlarında yer alan mistik ya da tasavvufî kavram, konu, düşünce ve kişiler fişlenerek tahlil edildi. Böylece çok fazla tekrara düşmeden Türk edebiyatına yön veren yazarların eserlerine mistisizmin nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalıştık. 1923-1980 yılları arasında eser vermiş romancılar arasından tezimizin kapsamına giren yazarlar sırasıyla Halide Edip Adıvar, Refik Halit Karay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Peyami Safa, Halide Nusret Zorlutuna, Ahmet Hamdi Tanpınar, Safiye Erol, Sâmîha Ayverdi, Bahaeddin Özkışi, Emine Işınsu'dur. Elli iki yıllık uzun bir dönemden sadece on yazar seçmemizin bir nedeni, bu yazarların çoğunun mistik ve tasavvufî bir kültüre ve dünya görüşüne sahip olmaları ya da mistisizm ile yakından ilgili olmalarıdır. Amacımız romanlarda dinî ya da metafizik unsurları tespit etmek ve romanlara yansımalarını ele almak değildir. Mistisizme götüren düşünce, kavram ve konuları tespit etmek ve incelemektir.

1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılma kararından sonra tasavvuf hayatı edebiyatımızda uzun bir süre işlenmemiştir. Bu nedenle çalışmamız sırasında konuyla ilgili eserlerin az sayıda olduğunu tespit ettik. Cumhuriyetten sonra ilk olarak Halide Edip Adıvar'ın 1936'da yayımlanan *Sinekli Bakkal* romanıyla olumlu bir Mevlevî mürşidi söz konusu edilmiş, 1938-1948 yılları arasında Sâmîha Ayverdi'nin romanları ile tasavvufî düşünceler ve kavramlar romanda işlenmiştir.

Dolayısıyla edebiyatımızda tasavvufî ve mistik romanlar 1980'e kadar çok fazla görülmez. Ancak bir kırılma noktası olan 1980'den sonra postmodernizm ile birlikte mistisizmde bir dönüşüm yaşanır ve mistisizm, romanların başta gelen konularından biri hâline gelir.

Bu çalışma, ön öz, giriş, iki bölümden oluşan gelişme, sonuç ve bibliyografya bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümü iki alt başlıktan oluşmaktadır: İlk bölümde Mistisizmin Tanımı ve Tarihi başlığı altında mistisizmin tanımı, özellikleri, çeşitleri, mistisizm-din ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde Din ve Kültürlere Göre Mistisizm başlığı altında Türklerde mistisizm, Doğu ve Batı kültürlerinde mistisizm konusu hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın inceleme kısmı olan ilk bölümde “Türk Edebiyatında Mistisizm” başlığı altında mistisizmin şiiire ve romana yansımaları genel bir çerçeve içerisinde gösterilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise roman tahlilleri yer alır. Roman tahlilleri bölümünde yazar adlarına göre başlık açılmış, böylece on alt bölüm meydana gelmiştir. Yazarlar doğum tarihlerine göre kronolojik olarak ele alınmıştır. Her yazar adı altında, öncelikle incelenen romanların özeti verilmiş, daha sonra romanlarda geçen mistik konu, kavram ve düşünceler yoğunluk ve önem sırasına göre tespit ve tahlil edilmiştir. Sonuç bölümünde ise mistisizmin romanlara yansımaları on yazarın bakış açısına göre değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, Haziran 2013 tarihinde tamamlanmış Türk Romanında Mistisizm (1923-1980) adlı doktora tezinin yeniden düzenlenmesiyle meydana gelmiştir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emekleri olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Enver TÖRE'ye teşekkürlerimi sunarım. Fikirleriyle çalışmamda yol gösteren, Sayın Doç. Dr. Secaattin TURAL'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ'a, tasavvuf alanında ihtiyaç duyduğum her an, kendilerinden yararlanma fırsatı bulduğum Sayın Prof. Dr. Mustafa TAHRALI'ya ve Sayın Murat KARİPÇİN'e, Sâmiha Ayverdi'yi tanımamda ve onunla ilgili geniş kaynaklara ulaşmamda fazlasıyla yardımını gördüğüm Sayın Özcan ERGİYDİREN'e, son olarak çalışmam boyunca, güçlü desteğini hissettiğim sevgili annem Selma NOYAN'a sonsuz teşekkür ederim.

Sema Noyan
Karabük, 2015

GİRİŞ

1. MİSTİSİZM TANIM VE TARİHİ

1.1. *Mistisizmin Tanımı*

Mistisizm, sözlüklerde ‘sırrîlik, gizemcilik’ şeklinde tanımlanır¹ ve bu kavramın tasavvufu tam olarak karşılamadığı belirtilir.² Diğer anlamlarına gelince, 1. Duygu ve sezgiye aşırı derecede yer veren felsefi doktrin, gizemcilik, sırrîlik, sırriye. 2. Akıldan çok sezgiye yer veren, Tanrı’ya gönül yoluyla ulaşılabileceğini benimseyen inanç ve düşünce. 3. XX. yüzyılın başlarından itibaren tasavvuf karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Bs., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005, s.251.

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. Bs., İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s.441.

³ İlhan Ayverdi, “Mistisizm” Maddesi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, 2.bs. 2011, s.829.

Mistisizm kelimesi Grekçe “Sır” anlamına gelen musteri-on (mysterion) kelimesinden türetilmiştir. Bu kelimenin kökü Grekçe Mu-Ô fiilidir. Grekçe Muein (Myein) ise ‘susmak, suskun kalmak, gözleri kapamak anlamlarına gelir. “Grek dinî akımlarında söylenmemesi gereken sırlarla ilgili olarak suskun kalması icap eden müntesipler için de ‘mustai’ kelimesi kullanılırdı. Çünkü Grek mistik dininde sırlar herkese açık olmayıp özel bir intisabı gerektirmekteydi.”⁴ “Mistisizm ‘vasıtasız’; ‘içten doğma’ bir duygunun, benliğin dünyanın ruhu, Mutlak denilen kendisinden daha büyük bir şeyle birleşmesi hâlinin belirlediği bir iç durumdur. Başka bir deyimle, insan ruhunun, yaradılışın temel ilkesiyle samimi ve aracısız birleşmesi kutsal ruhun vasıtasız olarak anlaşılması demektir.”⁵

Yukarıda verdiğimiz tanımlardan da anlaşıldığı üzere mistisizmin temelinde ilahi bilgi ve sırlar vardır. Mistisizm, hakikatin mistik yolla kavranabileceğini kabul eder.⁶ Mistisizm, tek bir dine ait olmayıp bütün dinlerin Bâtını yönünü temsil eder. Mistisizm, Tanrının varlığını kişinin kendinde sezmesinden gelir. “Mistik, İlâhî şeyler hakkında birtakım Bâtını bilgiler verilmiş olup bunlar hakkında kimseye bir şey söylememesi gereken insan demektir. Eski Yunan’da ve eski Mısır’da bu anlamda kullanılmıştır ki mistiklerin aldığı ilahi sırlar birtakım gizli tarikatlarda anlatılan şeylerdi.”⁷ Mistik, içinde bulunduğu hâli ifade edemez. Mistisizm sözle anlatılamazlık özelliğine sahiptir. Mistik, sezgileriyle eşyanın arkasındaki gerçeği görebilme şansına sahiptir. Sezgi, mistisizmin temelidir. Kısa sürse de her mistik hâl, ruhun gelişmesine katkıda bulunur.

⁴ İlhan Kutluer, “Mistisizm” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 30, TDV Yayınları, s.188.

⁵ Henri Serouya, *Mistisizm*, Çev:Nihal Öno, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1967, s.8.

⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Taribi*, 6. Bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.11.

⁷ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, 8. Bs., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004, s.16.

Mistisizm kelimesi, Eleusinian gibi Yunan misterleriyle ilgilenme sonucunda meydana çıkıp kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelimeyi ilk kullanan kişinin ise *Theologia Mystica (Mistik Teoloji)* adlı kitabıyla Dionysius Areopagite veya Dionysius Pseuda-Areopagite olduğu kabul edilir. Bundan önce, Ortaçağda genel olarak kullanılan terim, halk tabakalarının üstünde daha yüksek bir spiritüel tecrübeye işaret eden contemplation yani murakabe, müşahedeydi. Bu terim Ortaçağ sonlarına kadar kullanılır.⁸ Mistisizm, bu adlandırmadan önce, Uzakdoğu'da, Hindistan'da, Çin'de doğmuştur. İsrail'de, Hristiyanlıkta, İslamiyet'te gelişerek zamanımıza kadar geldiği için "Ebedi felsefe", "Perennial Philosophy" adını da almıştır.⁹

Bugün, daha çok insanın akli melekeleriyle ulaşamadığı bir yüceliğe veya 'Mutlak'a sezgi yoluyla doğrudan doğruya ulaşması, onunla doğrudan, vasıtasız olarak temas kurması anlaşılmaktadır.¹⁰ Yüce ve mutlak olan şey; evrensel ruh, ilk akıl gibi değişik adlarla tabir edilse de Tanrı'dır. Tanrı'nın hakikatine ulaşmak, bütün hakikate ulaşmak demektir. Mistisizmde Tanrı'ya ulaşmak tecrübesi esastır. Mistisizm, aklın yetersiz olmasından dolayı başka yollar aranmasıyla ortaya çıkmıştır. Bütün büyük dinlerin konusu olan Tanrı'nın akılla ve duyularla algılanamayışından yola çıkılarak gelişmiştir. Her toplum, kendi dinine göre Tanrı'ya ulaşmak için çeşitli metotlar geliştirmiş ve bunlar zamanla birer yol hâline gelmiştir. Hinduizm, Budizm, Kabala, Orfeus ve Plotinus'un yolu gibi. İleride göreceğimiz gibi hepsinin amacı aynıdır. Bu nedenle de benzerlikleri ve ortak yönleri vardır.

Peyami Safa, mistisizmi, 'insan ruhu ile varlığın esası arasında birleşme imkânına inanmak' olarak tanımlar. Mahrem ve

⁸ Cavit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları*, 2. Bs., İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2005, s.1.

⁹ Peyami Safa, *Nasyonalizm, Sosyalizm, Mistisizm*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2003, s.170.

¹⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. 15.

dosdoğru bir birleşme ki normal bilgi ve varlıktan ayrı ve üstün bir bilgi ve varlık tarzı tesis eder. Varlığın esası, her şeyi içine alan BİR, kâinatın bütünü sonsuzluk demektir, dinî mistiklere göre de Allah'tır. İnsan ruhu kendi içinde BİR'i, bütünü, sonsuzluğu veya Allah'ı temsil eder ve onunla birleşebilir.¹¹

“Düşünörlere göre ise mistisizm vasıtasız içten doğma bir duygunun, benliğin, dünyanın ruhu, Mutlak denilen kendisinden daha büyük bir şeyle birleşmesi hâlinin belirlediği iç durumdur.”¹² Serouya, gerçek mistisizmin teorik değil, pratik olduğunu ifade eder. Mutlak Varlık'a kavuşmak, bilmek'le değil, olmak'la gerçekleşir.¹³

Cavit Sunar, mistisizmi tasavvuf olarak adlandırır. Mistisizm kelimesini birçok açıdan ele almış, bu terimden çeşitli terimler meydana getirmiştir. “Mistik şuur” ve “Mistik tecrübe” Sunar'ın en çok kullandığı terimlerdir. Mistik tecrübe, doğrudan doğruya elde edilen, yaşanan tecrübedir. Mistik şuur ise, herhangi bir fikir içermeyen şekilsiz ve renksiz bir şuur demektir.¹⁴

Mistik şuur hakkında en eski bilgiler *Upanişadlar*'da bulunmaktadır. Mistik şuur, entelektüel şuurun yerini Küllî şuurun almasıdır. Bu da “Değişmez ve Başkalaşmaz Vahdet”tir. Upanişad, bunu nefis ile bir tutmaktadır. Günlük şuurdaki çokluk, nefsin veya aklın birliği içinde algılanmıştır. Şuurdaki bu çokluk boşaltıldığında ise yerini vahdet yani nefis alır. Bu nefis de hem ferdî hem de üniversal nefistir. Upanişad'lara göre mistik şuur aynı zamanda sır şuurudur.¹⁵

Mistisizmin ruhçuluk, durugörü, hipnotizma, gizli ilimler, büyü ile ilgisi olmadığı gibi, nevrasteni ve diğer marazi şartların

¹¹ Safa, *a.g.e.*, s.169.

¹² Henri Serouya, *Mistisizm*, Çev. Nihal Öno1, Varlık Yayınları, 1967 s.8.

¹³ Serouya, *a.g.e.*, s.9.

¹⁴ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, 2. Bs., İstanbul :Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2003, s.2.

¹⁵ Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, s.5.

psikolojik sonuçlarıyla ya da alkol ve uyuşturucu alımı sonucu meydana gelen anormal durumlarla da bağlantısı yoktur. Halk arasında bu gibi durumlarla mistisizmin karıştırılması mistisizmin belirsizliğinden anlatılamazlığından kaynaklanmaktadır.

“Mistisizm” teriminin alt yapısı Batı’dan alınmıştır. Batılı araştırmacılar, gerçek tasavvufu anlayamadıkları gibi, tasavvufu mistisizmle karıştırmışlar. Özellikle XV. asırdan itibaren bu kavramlarda bir karışıklık meydana gelir. “Türkiye’de Batılılaşma hareketi başladığından beri kendi irfanımıza has mefhum ve düşünceleri Batılı terimlerle ifade etmeye ve değerlendirmeye çalışmak, hemen göze çarpan bir husustur. Buna mistisizm-mistik ve panteizm-panteist tabirlerini misal olarak gösterebiliriz.”¹⁶ René Guénon bu kavramların birbirinin yerine kullanılmasının rahatsızlığını duyarak eserlerinde şark ve garp medeniyet ve tefekkürünün farklarını ve niteliklerini ortaya koyar. Ona göre oryantalistler, Doğu düşüncesini tam anlamıyla kavrayamamışlardır. Batılı Oryantalistlerin Doğu düşüncesini kendi bakış açılarına göre anlamaya çalışmaları, Doğu kültürünün dışında kalmaları başlıca hatalarından sayılmaktadır.¹⁷ Guénon, Rönesans ile birçok şeyin öldüğünü söyler. Rönesans sonrası geriye din dışı felsefe ve din dışı bilim, yani bilginin en alt düzeyde sınırlandırılması gibi eksik görüşler kalmıştır.¹⁸ Cumhuriyet döneminde çeşitli yasaklar nedeniyle tekke ve tasavvuf hayatına dair bilgilerin yayılma imkânının azalması bu yanlış bilgileri destekler gibi görünür. Mistisizm, bizim edebiyatımızda kullanılan bir terim değildir. Tasavvuf, başından itibaren edebî, sosyal ve kültürel hayatımızda kullanılan bir terimdir. Ancak XIX. yüzyılla

¹⁶ Mustafa Tahraltı, “1. Fransız Müslüman Abdülvâhid Yahyâ (Rene Guénon)’un Eserinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı”, Türkiye II. İslâm İlimleri Kongresi, 18-20 Eylül 1981, İstanbul, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl:10, Sayı:4, Ekim 1981 s.22.

¹⁷ Tahraltı, a.g.m., s.22.

¹⁸ Rene Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Türkçesi: Mahmut Kanık, 2. Bs., Ankara: Hece Yayınları, 2009, s.47-8.